

R. E. NIRVI KIELENTUTKIJANA

Ruben Erik Nirvi syntyi 16. joulukuuta 1905 Askolassa, lähellä Porvoota. Ylioppilaaksi hän tuli vuonna 1925 silloisesta Porvoon suomalaisesta yhteiskoulusta, myöhemmästä Porvoon yhteislyseosta. Kymmenen vuoden kuluttua, vuonna 1935, hän suoritti maisterin tutkinnon Helsingin yliopistossa suomen kieli pääaineenaan. Filosofian tohtoriksi hän väitteli vuonna 1944 teoksellaan *Sanankieltoja ja niihin liittyviä kielenilmiöitä itämerensuomalaisissa kielissä*. Helsingin yliopiston suomen kielen dosentiksi hänet nimitettiin vuonna 1948, apulaisprofessoriksi vuonna 1955 ja henkilökohtaiseksi ylimääräiseksi professoriksi vuonna 1957. Eläkkeelle hän jäi vuonna 1972. Hän oli muun muassa Suomalaisen Tiedeakatemian jäsen ja Kotikielen Seuran kunniajäsen. Kotikielen Seura julkaisi hänen 60-vuotispäiväkseen 16.12.1965 juhlaKirjan *Erän toimi*.

SEMANTIKKO JA LEKSIKOLOGI

Nirvi kuului tähänastisen fennistiikkamme keskeisiin sanastontutkijoihin. Monet hänen teoksistaan kuuluvat yhä alansa peruskirjallisuuteen. Nirvin väitöskirjan keskeinen aihe oli sanatabu ja sen vaikutus sanaston uusiutumiseen. Nirvi osoittaa, miten sanatabu synnyttää tarpeen hylkiä toisaalta vaarallisten petoeläinten, toi-

saalta tärkeiden saaliseläinten nimityksiä. Peto voi »kuulla» nimensä ja tulla paikalle — eli toteutuu se, että siinä paha, missä mainitaan. Toisaalta saaliseläin voi samasta syystä kaikota, ja metsästäjän yritykset jäävät turhiksi. Peto- ja saaliseläimistä on parempi puhua kiertoilmauksin, mikä vaatii synonyymien luomista. Niinpä *karhun* nimityksiä ovat suomessa muun muassa *metsänpitäjä*, *metsänhaltija*, *metsä*, *metsähinen*, *jumalanvilja*, *metsänvaari*, *äijä*, *metsänpekko*, *pekka*, *vaari*, *kouko*, *kurko*, *kurki*, *mönninkäinen*, *mörkö*, *pöykäri* ja monet muut tällaiset enemmän tai vähemmän paikalliset ilmaukset. Laajemmalti tunnettuja ovat *kontia* tai *kontio*, *mesikämmen*, *ohto* tai *otso* ja tietenkin *karhu*.

Vanhin näistä nimityksistä on todennäköisesti *ohto*, joka kirjasuomessa on vääntynyt asuun *otso*, *ht* kun on tulkittu *ts*-yhtymän savolaiseksi edustajaksi ja korjattu muka kirjakieliseksi. Vanhastaan kyseessä on **kt*-sana, joka on suomessa säilynyt vain johdoksinaan; esimerkiksi tuo *ohto* on *o*-johtiminen deminutiivi. Alkuperäinen taivutus olisi tyyppiä **oksi* : **ohden*, samaa taivutustyyppiä siis kuin *kaksi* : *kahden*, mutta tämä hankala taivutus on joutunut tässä sanassa väistymään. Sanan korkeasta iästä todistaa, että sillä on vastineita mordvalaiskieliä myöten. *Karhu* perustuu *karhea*-sanueeseen ja on

Professori R. E. Nirvi 60-vuotispäivänään 16.12.1965.

sekä motivaationsa että itämerensuomeen rajoittuvan levikkinsä perusteella *ohtoa* nuorempi kiertoilmaus. *Kontia* ja *kontio* perustuvat puolestaan kankeaa liikkumista tarkoittavaan verbiin *kontia*, jonka tarkan vastineen tunnemme virosta — *kõndima* 'astua, kävellä, kulkea'. *Mesikämmen* on vihdoin mielistelyilmaus, jonka tavoitteena on saada karhu hyvälle tuulelle.

Näin siis kunnioitetun ja pelkoa herättäneen peto- ja riistaeläimen vanha nimitys **oksi*: **ohden* on syrjäytynyt lukuisten synonyymiensä tieltä: vaaraa ei ole varaa ärsyttää kutsumalla sitä nimeltä, sillä se voi ilmaantua paikalle. On järkevämpää käyttää kiertoilmauksia. Kun kiertoilmaukset menettävät kiertoilmauksen luonteensa ja muuttuvat normaaleiksi ilmauksiksi, niis-

tä tulee vaarallisia ja ne on syytä korvata uusilla kiertoilmauksilla. Näin sanojen korvautuminen on jatkuva prosessi.

Sanatabu ei tietenkään ole ominainen vain menneiden aikojen kielelle, vaan se synnyttää kiertoilmauksia yhä. *Kuolemasta* ei mielellään puhuta tuota sanaa käyttäen, vaan puhutaan *poismenosta*, *poisnukkumisesta*, *lähdöstä* ja sairaalakielellä *exituksesta*. Jokainen Harry Potterin vaiheita seurannut tietää, että hänen maailmassaan paha edustavaa Voldemortia on uskaliaista kutsua nimeltä; sopivampi on velhomailman vakiintunut kiertoilmaus *tiedät-kai-kuka*.

Olen tässä esittänyt vain pikku välähdyksen Nirvin väitöskirjan ajatuskuluista. Olennaista on eläinten nimityksiin liittyvä

▷

affekti, tunnemerkitys. Affektiin perustuvia selityksiä Nirvi on käyttänyt monissa muissakin tutkimuksissaan. Vuonna 1952 ilmestyneessä teoksessa *Synonyymitukmuksia sukulaismistön alalta* hän käyttää käsitettä tunnetabu selittämään sitä, miten affekteihin liittyvät sopivaisuussäännöt ohjaavat perheen ja suvun sisäistä puhuttelusanojen käyttöä ja niiden uusiutumista.

Affektisanojen parissa Nirvi liikkuu myös artikkelikokoelmassaan *Petojen nimitykset kosinta- ja hääsanastossa* (1982). Siinä, kuten muissakin töissään, Nirvi perustaa argumentointinsa sanojen takana olevien asioiden tarkkaan tuntemukseen ja dokumentointiin. Voimme tässä nähdä 1900-luvun alkupuolella varsinkin Saksassa mutta myös meillä suosiota saaneen *Wörter und Sachen* -koulukunnan vaikutusta. Kokoelman tutkielmien yhteisenä ideana on, että yhteen synonyymikenttään kuuluvien sanojen merkityksen kehitys auttaa ymmärtämään muihinkin synonyymikenttiin kuuluvien sanojen merkityssuhteita. Samat ajatukset ovat esillä jo vuonna 1955 ja 1964 kahtena niteenä ilmestyneessä sanahistoriallisessa tutkimussarjassa *Sanoja ja käytäytymistä*.

SANASTAJA

Affektisanojen ja synonyymien tutkija Nirvistä tuli työtehtävässä, joka on koulunut useita muitakin sanastomme tutkijoita. Tarkoitin sanaston keruuta tuolloin suunnitteilla ollutta *Suomen murteiden sanakirjaa* varten. Nirvi oli vuosina 1933–1937 päätoimisena sanastajana Kiihtelysvaarassa, missä hän saattoi tarkkailla murren sanaston käyttöä aidoissa, elävissä puhetilanteissa. Murteentutkimukseen Nirvi oli harjaantunut jo aikaisemmin tutkiessaan rajakarjalaisen Suistamon murteen vokaalien historiaa; työn tuloksena oli syntynyt tutkielma *Suistamon keskusmurteen vokalismi* (1932). Kiihtelys-

vaaran-vuodet olivat Nirvin tutkijankehitykselle kuitenkin ratkaisevia. Väitöskirjansa johdannossa hän kertoo, miten juuri sanastustyössä hänen kiinnostuksensa synonyymeihin, synonyymien välisiin suhteisiin, niiden affektiivistumiseen ja affektieroihin, metaforisuuteen ja muuhun sellaiseen heräsi. Sanastuksen yhteydessä tekemistään havainnoista Nirvi julkaisi myös pari artikkelia *Virittäjässä* (1936 ja 1937).

LEKSIKOGRAFI

Nirvin sanasaalis Kiihtelysvaaran murteesta käsittää noin 43 000 sanalippua ja kuuluu niin ollen pitäjänsanastojemme laajimpiin. Kokoelmansa Nirvi uurasti myös moniosaiseksi sanakirjaksi, jossa on yli 2 500 sivua (*Kiihtelysvaaran murteen sanakirja* 1974–1981).

Kuten näemme, Nirvi oli paitsi semantikko ja sanastaja myös leksikografi. Toinen hänen pajastaan lähtenyt sanakirja on vuonna 1971 ilmestynyt 730-sivuinen *Inkeröismurteiden sanakirja*. Siihen hän kokosi kaiken sen inkeröismurteita kuvaavan sanamateriaalin, jonka noihin aikoihin saattoi tavoittaa. Inkerinmaallehan ei ollut menemistä. Merkittävän osan materiaalista Nirvi hankki puhuttamalla erästä Punkaharjulla asunutta Soikkolan inkeröismurretta puhunutta informanttia. Vaikka Nirvin sanakirja ei enää olekaan ainoa Inkerinmaan ortodoksisen, karjalansukuisen väestön sanastoa esittelevä teos, se on yhä laajin ja monipuolisin, uskomattoman vaativa yhden miehen suoritus. Vuonna 1986 sanakirjasta ilmestyi käänteisversio, siis teos, jossa aakkostus on tehty sanan lopusta alkuun.

INKEROISMURTEIDEN TUTKIJA

Inkerinmaan alkuasukkaiden, ortodoksisen inkerikkojen puhumat inkeröismurteet

kiinnostivat Nirviä myös historiallisena arvoituksena. Inkeroisurteiden alkuperäkysymystä hän yritti ratkaista tutkielmaansa Inkeroisurteiden asema, joka ilmestyi Kalevalaseuran vuosikirjassa vuonna 1961; saksaksi tutkielma oli ilmestynyt Suomalaisen Tiedeakatemian vuosikirjassa jo vuotta aikaisemmin. Nirvin mielestä inkeroisurteet ovat peräisin Laatokan kaakkoispuolelta, alueelta, jonka arkeologista muinaisuutta edustavat lukuisat hautakummut, niin sanotut kurgaanit. Tänne oli varhaisimman karjalaisalueen sijoittanut jo neuvostoliittolainen arkeologi V. J. Raudonikas. Kyseiseltä alueelta nuo varhaiset karjalaiset olisivat siirtyneet Laatokan länsi- ja luoteisrannikolle ja muodostaneet siellä muinaiskarjalaiset keskuksensa sekoittuen samalla seudun länsisuomalaisperäiseen väestöön. Osa kurgaanikulttuuria edustaneesta väestöstä olisi levittäytynyt kuitenkin Laatokan eteläpuolitse länteen, Karjalan kannaksen eteläosiin ja nykyiselle Inkerinmaalle.

Nirvin teoria houkuttelee ennen muuta siksi, että sen varassa muutamat inkeroisurteiden vanhakantaiset fonologiset piirteet saisivat luontevan selityksen. Inkeroisurteet olisivat todella, kuten E. A. Tunkelo oli ilmaissut asian kymmenkunta vuotta aikaisemmin, karjalan kielen »vanhempi sisar». Inkeroisurteista puuttuu muun muassa pitkien *ee-*, *oo-*, *öö-*vokaalien diftongiutuminen; sanotaan siis *meez*, *soo* ja *öö*, ei karjalaisittain *mies*, *suo*, *yö*. Ehkä on kuitenkin asiallista pitää inkeroisurteiden alkuperäkysymystä vielä auki. Paljon hämärää liittyy kurgaanikulttuuriinkin, jonka (esi)karjalaisuuteen Nirvi perusti teoriansa.

MORFOSEMANTIKKO

Nirvin artikkelituotanto on laaja, eikä sitä ole mahdollista tässä sen tarkemmin

esitellä. Otan kuitenkin esille vielä yhden hänen artikkelimuotoisen tutkielmansa. Siinä Nirvi tutkii kieliopillista semantiikkaa. Vuonna 1947 hän julkaisi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Suomi-sarjassa tutkimuksen nimeltä *Passiivimuotojen aktiivistuminen*. Siinä hän selittää, kuinka passiivi on korvannut aktiivin imperatiivin ja indikatiivin monikon 1. persoonan muodot, niin että nykyisessä puhemielessä sanomme *mennään* ja *me mennään* sen sijaan, että sanoisimme *menkäämme* ja *me menemme*.

Nirvi osoittaa, että passiivi on ilmaantunut tällaiseen käyttöön ensin savolaismurteissa ja nimenomaan imperatiivin monikon 1. persoonaan. Tämä käyttötapa on vanha ja levinnyt moniin länsimurteisiin ainakin 1800- ja 1900-luvun taitteeseen mennessä. Imperatiivin monikon 1. persoonasta passiivimuodot ovat sitten levinneet myös indikatiivin monikon 1. persoonaan, jolloin on syntynyt tyyppi *me mennään*.

Miksi näin on tapahtunut? Nirvi esittää, että imperatiivimuodoissa syynä on pyrkimys häivyttää persoona korvaamalla se kiertoilmauksella, joka jättää persoonan epämääräiseksi. Imperatiivimuotoja on käytetty ennen muuta puhutellessa, »ja nyt näyttää kielessä olevan vallalla tendenssi, että tällöin ei mielellään korosteta persoonaa, vaan käytetään muotoja, joissa persoona on epämääräinen tai suorastaan kiertelevä» (1947: 41). Selkeimmät esimerkinsä imperatiivimuotojen persoonan häivyttämisestä Nirvi esittää kyllä monikon 2. persoonasta, jota korvaavat yleisesti sellaiset kiertoilmaukset kuin *Tullaanpas sisään*, *Mistä kaukaa ollaan?*. Mutta voi kuvitella, että kun miesjoukko siirtää köysin ja kangin kivenlohkareta tieltä syrjään, huudetaan *Vedetään!* tai *Työnnetään!*, eikä silloin ole lainkaan selvää, kohdistuuko kehotus toiseen vai ensimmäiseen persoonaan,

▷

teihin vai meihin. Oikeastaan se kohdistuu kirjaimellisesti epämääräiseen persoonaan, koko joukkoon, ja sopii siis hyvin ilmaista-vaksi passiivilla, epämääräisen persoonan ilmaisulla.

Voi siis olla, että Nirvin selityksessä on tarkentamisen varaa, mutta perusteiltaan se lienee oikea. Vuonna 1947 se oli selvästi aikaansa edellä. Nykyisin sanottaisiin, että Nirvin perustelu oli pragmaattinen. Susanna Shore (1986: 42), suomen passiivin käyttötapojen tutkija, on huomauttanut, että Nirvin selitys muistuttaa yhtä Brownin ja Levinsonin yli 30 vuotta myöhemmin kuvaamaa kohteliaisuusstrategiaa, kielteistä eli tungettelematonta kohteliaisuutta.

MUISTOJA

Nirvi pysyi pitkän elämänsä loppuun asti vireänä ja työkykyisenä. Vielä viimeisinä päivinään hän neuvotteli kustantajan kanssa uuden kirjansa julkaisemisesta. Pari viikkoa ennen kuolemaansa tammikuussa 1986 hän oli saanut valmiiksi teoksen *Kadonneita turkiseläimiä paikannimissä*, joka ilmestyi sitten Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Suomi-sarjassa.

Sallittakoon lopuksi pari henkilökohtaista muistoa. Ensimmäinen on 1960-luvun alkupuolelta. Ojennan Nirville opintokirjaani kurssin alkumerkintää varten — en muista, minkä kurssin. Olen avannut valmiiksi oikean aukeaman, mutta Nirvi aukaiseekin opintokirjan ensilehden ja katsoo sille kirjoitettuja tietoja. Siellä lukee muun muassa, että olen tullut ylioppilaaksi Porvoon yhteislyseosta. »Porvoon poikia», hän sanoo, kääntyy tuolissaan ja katsoo minua sitten hymyillen suoraan kasvoihin. Nirvi itse oli läheisen Askolan pitäjän poikia mutta tullut ylioppilaaksi samasta koulusta kuin minäkin, runsaat 30 vuotta aikaisemmin vain. Tapaus häkellyttää mutta samalla lämmittää: ei ollut tavallista, että yliopiston

opettajat olivat kiinnostuneita opiskelijan taustasta.

Toinen muisto on vuodelta 1979, jolloin minulla oli ilo pitää Nirviä vieraina tohtorinkaronkassani. Mukana olivat melkein kaikki työtoverini suomen kielen laitoksesta ja Kotuksesta. Syömisen ja puheiden jälkeen oli tanssia, ja Nirvi viihtyi tanssilattialla. Hän oli selvästi tyytyväinen iltaan, koska ainakin yhtä partneriaan hän oli kiitokseksi rutistanut lujasti ja tehnyt seuraavan tunnustuksen: »Minä niin pidän naisista.» Nirvi oli tuolloin pitkälti yli seitsemänkymmenen. ■

TAPANI LEHTINEN

Sähköposti: tapani.lehtinen@helsinki.fi

LÄHTEET

- Erän toimi.* Juhlakirja R. E. Nirvin 60-vuotispäiväksi 16. 12. 1965. Helsinki: Kotikielen Seura.
- NIRVI, R. E. 1932: *Suistamon keskusmurteen vokalismi*. Suomi V:13. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1936: Kansankielen synonyymeistä ja synonyymiluonteisista sanoista. – *Virittäjä* 40 s. 24–45, 88.
- 1937: Eräiden suffiksien kehittämisestä liitännäispartikkeleiksi. – *Virittäjä* 41 s. 294–298, 378–379.
- 1944: *Sanankieltoja ja niihin liittyviä kielenilmiöitä itämerensuomalaisissa kielissä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1947: Passiivimuotojen aktiivistumisesta. – *Suomi* 104 s. 1–47. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1952: *Synonyymitutkimuksia sukulaisnimistön alalta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1955: *Sanoja ja käyttäytymistä I*. Suomi 107:1. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- 1961: Inkeröismurteiden asema. – *Kalevalaseuran vuosikirja* 41 s. 99–132. Helsinki.
- 1964: *Sanoja ja käyttäytymistä II*. Suomi 111:1. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1971: *Inkeröismurteiden sanakirja*. Lexica Societatis Fenno-ugricae XVIII. Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura.
- 1974–1981: *Kiihtelysvaaran murteen sanakirja* 1–10. Joensuu: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö.
- 1982: *Petojen nimitykset kosinta- ja hääsänastossa*. Suomi 123:3. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1986: *Kadonneita turkiseläimiä paikannimissä*. Suomi 135. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NIRVI, R. E. – JUSSILA, RAIMO 1986: *Inkeröismurteiden käänneisanakirja*. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- SHORE, SUSANNA 1986: *Onko suomessa passiivia?* Suomi 133. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Vielä ehtii muistelemaan

Millaisena muistat suomen kielen laitoksen ja Castrenianumin?

Castrenianum eli Helsingin yliopiston suomen ja sen sukukielten laitoksista, arkistoista ja säätiöistä koostunut laitostekonaisuus sekä sen piirissä toimiva Kotikielen Seura viettävät juhlavuotta. Sen kunniaksi Kotikielen Seura kerää muisteluja Castrenianumin vuosikymmenistä 1950-luvulta nykypäivään.

Viralliset puheet ja dokumentit välittävät yhden kuvan laitoksesta; nyt halutaan kerätä ja tuoda esiin epävirallisia muistoja ja tunnelmia. Voit kirjoittaa esimerkiksi seuraavista asioista: Miksi, mistä ja mitä varten tulit Helsinkiin opiskelemaan suomea tai sen sukukieliä? Millaista oli olla opiskelijana tai opettajana laitoksella (1950-, 1960-, 1970-, 1980- ja 1990-luvulla)? Millainen oli laitoksen tunnelma: miten käyttäydyttiin, puhuteltiin ja pukeuduttiin esimerkiksi luennoilla, seminaareissa ja kenttäretkillä? Millaisia opettajat olivat? Miten arkistot ja sanakirjahankkeet näkyivät Castrenianumissa? Saitko tai saatko hyödynnetyksi opintoja työelämässä? Entä millainen kuva kielestä, sen tutkimuksesta ja Castrenianumista Sinulle jäi?

Vapaamuotoiset muistelmat voi lähettää Kotikielen Seuran johtokunnalle (Kotikielen Seura, PL 3, 00014 Helsingin yliopisto tai seura@kotikielenseura.fi) 31.12.2006 mennessä. Voit liittää mukaan myös valokuvia tai muita dokumentteja. Myös yhteisiä muistoja voi lähettää.

Kaikkien vastanneiden kesken arvotaan kirjepalkintoja.